

1. EL MOVIMENT DE RENOVACIÓ PEDAGÒGICA PÚBLIC I PRIVAT

Salvador Domènech i Domènech

1.1. MARC CRONOLÒGIC I REFERENCIAL

Històricament la renovació pedagògica a casa nostra ha anat sempre lligada a la recuperació de l'ús social de la nostra llengua, en cadascun dels seus àmbits, a una reivindicació de justícia social, a un esperit d'innovació i modernització i al redreçament identitari de Catalunya, acompanyat del retorn de les llibertats i de l'autogovern des de la desfeta nacional en la Guerra de Successió de 1714. Propostes i fets com les Bases de Manresa o la Solidaritat Catalana, entre un seguit nombrós d'altres iniciatives polítiques, socials, culturals, religioses, esportives, etc., s'han succeït durant aquest temps encaminades a prendre consciència com a país per tal d'aconseguir, de mica en mica, una normalització en el nostre desenvolupament com a poble. Sense tenir l'ànim de ser exhaustiu, és interessant de ressenyar alguns esdeveniments que han aportat el seu gra de sorra per tal que el món de l'ensenyament fos un motor de canvi il·lusionador, trencant progressivament amb l'ensenyament uniformista i espanyolitzador, i potenciant la nostra personalitat per tal d'apropar-nos als corrents de l'Escola Nova europea i nord-americana. Referents a destacar:

1901. L'Estat es fa càrrec del sou dels mestres públics. Francesc Ferrer i Guàrdia obre la seva Escola Moderna.

1902. Creació de l'Ateneu Enciclopèdic Popular.

1903. Celebració del Primer Congrés Universitari Català. Converses pedagògiques, dels mestres gironins.

1904. Fundació del Patronat de l'Escola Industrial de la Diputació de Barcelona. Escoles del Districte II i el mecenatge de Ramon Monegal i Nogués. Escola Catalana Mossèn Cinto, creada pel Foment Autonomista Català.

1905. Pau Vila crea l'Escola Horaciana. Casa de Família, de mossèn Josep

Pedragosa i Monclús. Establiment del Museu Pedagògic Experimental, per la mestra Francesca Rovira de Forn.

1906. Joan Bardina i Castarà posa en marxa la seva Escola de Mestres. Joan Palau i Vera funda el Col·legi Mont d'Or. Escoles Catalanes del Districte VI, dirigides per Lluís Torres i Ullastres. Liceu Escolar, a Lleida, dirigit per Frederic Godàs i Legido. Primeres colònies escolars de l'Ajuntament de Barcelona, per l'acció meritòria d'Hermenegildo Giner de los Ríos.

1907. Es crea l'Institut d'Estudis Catalans.

1908. Presentació del Pressupost Extraordinari de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona.

1909. Surt la *Revista Catalana d'Educació*, dirigida per Joan Bardina.

1910. Neix l'Escola Vallparadís a Terrassa, dirigida per Alexandre Galí i Coll.

Escoles Parroquials de la Sagrada Família, dirigides per mossèn Gil Parés i Vilasau. Granja Escola de Plegamans, fundada per mossèn Pedragosa.

1911. Creació del Nou Col·legi Mont d'Or, dirigit per Manuel Ainaud i Sánchez.

Apareix la *Revista de Educació*, dirigida per J. Bardina.

1912. Establiment de l'Escola Horaciana de Sant Feliu de Guíxols, dirigida per Antoni Sabater i Mur. Primer Congrés d'Higiene Escolar a Barcelona.

Fundació del Consell d'Investigació Pedagògica de la Diputació de Barcelona.

1913. Pompeu Fabra i Poch estableix les *Normes ortogràfiques* del català. Fundació de l'Escola del Treball, Institut Català de Rítmica i Plàstica, dirigit per Joan Llongueras i Badia.

1914. Inauguració de l'Escola del Bosc de Montjuïc, dirigida per Rosa Sensat i Vilà i Antolín Monroy. Se celebra la I Escola d'Estiu, conduïda per Eladi Homs i Oller. Escola Montessori de la Casa de Maternitat de Barcelona, dirigida per Palau i Vera.

Enric Prat de la Riba és elegit president de la tot just creada Mancomunitat de Catalunya.

1915. Surt la revista *Quaderns d'Estudi*, ideada i dirigida per Eugeni d'Ors i Rovira. La Mancomunitat institueix l'Escola de Bibliotecàries.

1916. Creació de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona.

Celebració del 3r Curs Internacional del Mètode Montessori a Barcelona.

Apareix la col·lecció «Minerva», textos d'ensenyament i de divulgació cultural en català. Fundació de l'Institut Feminal, per iniciativa de Francesc Flos i Calcat; va ser dirigit en un primer moment per Anna Canalias. Escoles del Patronat Ribas, a Rubí, dirigides per Joan Bosch i Cusí. Eugeni d'Ors és nomenat director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat. Manuel Ainaud s'incorpora

a l'Ajuntament de Barcelona com a director de l'Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura. El Consell d'Investigació Pedagògica dóna la Càtedra de Pedagogia a la doctora Maria Montessori. Artur Martorell inicia un assaig d'Escola Nova a l'Escola d'Arts i Oficis de Badalona. Creació de les Escoles de Comerç de Lleida, Tarragona, Sabadell i Reus. S'organitza el Patronat d'Estudiants de la Mancomunitat.

1918. Entren en funcionament els Estudis Normals de la Mancomunitat. Constitució del Patronat de les Escoles Domènec, que l'any següent seran dirigides per Artur Martorell. Decret Alba, del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, que obliga la graduació de les escoles a les poblacions de més de dos mil habitants. II Congrés Universitari Català. La Federació de Mestres Nacionals de Catalunya, en una assemblea celebrada a Tarragona, presenta al magisteri públic el primer programa complet i sistemàtic.

És evident que el primer lloc d'aquesta relació l'hauria d'encapçalar el Col·legi de Sant Jordi, inaugurat l'1 d'octubre de 1898 en un pis cèntric de Barcelona, al carrer de Sant Honorat. Fundat i dirigit per Francesc Flos i Calcat, ha esdevingut la primera escola catalana moderna en consciència, currículum i llengua pròpia del país. La seva tenacitat el portà a omplir amb material propi els continguts programàtics amb l'elaboració de llibres com ara *El primer llibre dels nois* —en la línia dels *Catons* tradicionals i imprès a dues tintes amb estètica acurada—, *Geografia catalana* —d'acord amb les comarques naturals—, *Lectures catalanes per a escoles*, *Manuscrit català* —recull de literatura catalana— i *Cançonner escolar català*. Les seves inquietuds pedagògiques el portaren a realitzar nombroses sortides i excursions amb el seu alumnat, a crear una granja escolar, un modest museu escolar i el primer mapa mural de Catalunya estructurat per comarques i editat en color.

Quan Flos i Calcat creà el Col·legi de Sant Jordi i ho féu plenament en català, de ben segur que recordava el seu antecessor Baldiri Reixac i Carbó, el famós prevere i rector de Sant Martí d'Ollers, a la comarca del Gironès. En la seva parròquia, a més d'atendre les obligacions sacerdotals, es dedicà a l'ensenyament de la mainada. I fruit del seu amor vers la infantesa i la seva llengua, i de les seves curoses observacions pedagògiques nasqué la publicació *Instruccions per l'ensenyança de minyons* (1749), obra en dos volums que defensava que l'educació havia de començar en llengua materna. Va ser una reacció a les disposicions que van emanar del Decret de Nova Planta amb la finalitat de convertir els catalans en espanyols de tipus castellà, amb les mateixes lleis, administració, justícia i idioma que les províncies castellanques; com la Reial cèdula dictada pel rei Carles III el dia 23 de juny de 1768, que imposava a Catalunya l'ensenyament en castellà —quan ningú el parlava.

D'iniciatives individuals, també en trobaríem al voltant de 1900. Foren unes actuacions honestes i decidides d'uns docents que lluitaren contra l'emotllament uniformista que regia l'ensenyament de l'època; i en els casos del magisteri oficial, contra els models estereotipats i tradicionals d'un servei d'inspecció escolar majoritàriament conservador. Tots concentraren els seus esforços a revitalitzar els processos d'ensenyament/aprenentatge. Com Salvador Genís i Bech, mestre erudit i autor reconegut pels seus llibres *El Auxiliar del Maestro Catalán* i de *Lectura Bilingüe*, on defensava l'ús del català per aprendre la llengua castellana; als seus més de seixanta anys se li encomanà la direcció de les Escoles del Districte II de Barcelona. També en el mestre barceloní Agustí Rius i Borrell, que en el seu llibre *Tratado de educación* escolar advocava la doctrina —amb raonaments de sentit comú— que era absurd l'ensenyament als infants en una llengua que ignoraven.

Les comarques gironines sempre han donat excel·lents professionals de l'educació. Antoni Balmanyà i Ros en seria una bona mostra, més conegut com *el senyor mestre d'Espolla*, renovador pels seus treballs d'observació directa de la natura, realitzats amb els seus alumnes; l'escola disposava de nombros material didàctic —sovint pagat de la seva butxaca—, una bona biblioteca, un telescopi i un fonògraf que li servia per a gravar converses amb els alumnes; la seva escola era considerada modèlica i era lloc de peregrinació d'altres companys i companyes de professió, com ara l'empordanès Cassià Costal i Marinello, un extraordinari activista cultural entre els seus col·legues de l'Associació de Magisteri de Girona, i on introduí —amb la ferma col·laboració de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana— l'ensenyament de la llengua catalana a la Normal, que dirigí des de l'any 1914.

Podríem parlar de la renovació en els ensenyaments anomenats complementaris, en aquest cas la música, amb la sabadellenca Narcisa Freixas i Cruells, que fundà la institució de pedagogia musical Cultura Musical Popular, destinada a l'ensenyament infantil, i esdevingué una dels primers músics especialitzats en l'educació musical dels infants, com Joan Gibert i Camins, Plàcid Montoliu i Joan Llongueras i Badia, l'introduïdor a casa nostra del mètode rítmic Dalcroze a través de l'Institut Català de Rítmica i Plàstica. Pel que fa al dibuix, cal destacar l'aportació del pintor i pedagog artista Joaquim Torres i García, que innovà posant els alumnes davant dels objectes i del natural.

És important l'obra de regeneracionisme educatiu duta a terme per tot un seguit d'ateneus obrers i populars escampats per tot Catalunya, d'entre els quals l'Ateneu Igualadí de la Classe Obrera en podria ser el paradigma. I encara que sigui de passada, anomenar la tasca meritòria dels metges pedagogs com Francesc de Barbens, Artur Galceran i Granés, Francesc de Pàdua Xercavins i Rius,

etc. Menció especial mereix el doctor Jeroni Estrany i Lacerna, persona i professional altruista, que estudià la problemàtica de l'escola, s'informà en tot moment de les aplicacions científiques d'arreu del món en el camp de la biologia i de la psicologia experimental, i fou l'impulsor de les Escoles Catalanes del Districte VI de Barcelona, un dels primers centres escolars organitzats amb preocupacions tècniques de control físic, psicològic i pedagògic de l'alumnat.

Però si d'entre tots els renovadors n'hem de destacar algun, aquest és Josep Estalella i Graells, el científic i savi vilafranquí, al qual el destí —com tants d'altres— portà al món de l'ensenyament. El seu cas encara té més mèrit, si és possible, atès que la seva renovació pedagògica la va dur a terme en l'etapa de l'ensenyament secundari, un camp erm i gens donat a gaires innovacions. Des de la seva Càtedra de Física i Química a l'Institut d'Ensenyament Mitjà de Girona —des de 1905 i durant catorze anys—, va revolucionar la didàctica i la metodologia de la seva matèria, ensenyant als seus alumnes a aprendre-la de l'entorn, de la rodalia, on tot sovint anaven a passejar, i a observar la natura de prop, i, a més, copsant-la en el coneixement directe del funcionament de les fàbriques i els obradors de la ciutat.

El doctor Estalella fou un docent avantguardista pedagògicament parlant, atès que a més a més d'incorporar les sortides programades i les classes pràctiques al taller i laboratori, va capgirar el marc clàssic d'aprenentatge —l'aula estàtica, on el jovent assistia voluntàriament als instituts a escoltar lliçons magistrals, i on no es podia establir cap mena de vida ni relació en comú entre professorat i alumnat— tot implantant una disciplina de treball i una responsabilitat vers un mateix i vers el grup-classe. Ell va propiciar un tipus d'ensenyament-aprenentatge on els alumnes eren els qui esdevenien protagonistes del seu propi saber i formació, els llibres de text eren auxiliars de consulta i el docent, guia i sintetitzador dels avenços que s'anaven produint. La seva vàlua el féu mereixedor, uns quants mesos més tard de proclamada la Segona República, de conduir l'Institut-Escola de la Generalitat, l'experiència d'ensenyament actiu més reeixida que ha tingut el nostre país en el camp de l'educació secundària.

No voldria acabar aquest marc referencial sense parlar de dues dones capdavanteres en el regeneracionisme noucentista, a les quals encara no se'ls ha fet prou reconeixement a la seva meritòria tasca pedagògica i social: Francesca Bonnemaïson i Farriols i Celestina Vigneaux i Cibils.

F. Bonnemaïson, al capdavant de la Junta Directiva de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular per la Dona, portà a terme una gran tasca de munificència i de promoció de l'educació femenina popular; dins la Junta Tècnico-Pedagògica de la institució hi havia personalitats com Eugeni d'Ors, Leonor Serrano, Manuel Ainaud i Rosa Sensat, i entre el professorat del centre, noms com Joan Palau i Vera, Pius Font i Quer, Antoni Rubió i Lluch i Aureli Capmany i Farrés.

Celestina Vigneaux i Cibils, persona altruista i d'afany preventiu, fou ànima i responsable de la primera cantina escolar municipal que s'instal·là a l'Escola de Pàrvuls d'Hostafranchs, d'on era directora; més tard, impulsà la primera Biblioteca Escolar Circulant, emplaçada a les escoles de nenes i pàrvuls del carrer del Pi, que fou l'inici d'un servei de suport cultural a les escoles de la ciutat i que, amb el fructífer creixement posterior d'aquesta institució paraescolar, prestigia l'obra educativa de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona.

A continuació, res millor per reflectir en què va consistir la renovació pedagògica que explorar els assaigs escolars més destacats en l'àmbit públic i privat d'aquella època.

1.2. ÀMBIT PRIVAT

En el camp pedagogicoescolar de les dues primeres dècades del segle XX, les iniciatives que es van realitzar portaven dins seu una clara voluntat de renovació pedagògica, fruit de la incúria del poder polític i administratiu espanyol en consentir una deixadesa en el món de la cultura i de l'ensenyament en concret, amb uns nivells altíssims d'analfabetisme, una paupèrrima situació dels locals escolars, un encarcament en els mètodes pedagògics i un escàs arrelament al país.

I és ben curiós que en les més importants tasques i empreses educatives que es van dur a terme, hi van intervenir, i les van capitanejar, persones que eren autodidactes en el camp docent, ja que no havien fet els estudis de magisteri. Alexandre Galí, notable autodidacte, així ho reconeix:

En pedagogia, per exemple, malgrat la bona voluntat, el seny i fins la iniciativa de molts mestres catalans que mai no ens cansarem de lloar, les grans escomeses que van dur la nostra pedagogia a un grau notable de lluïment van partir d'homes que no eren mestres, que no havien seguit la carrera de magisteri.¹

Dins d'aquests autodidactes trobaríem, a més a més de Galí, Manuel Ainaud, Pau Vila, Eladi Homs, mossèn Pedragosa, el doctor Estrany i l'oblidat Lluís Folch i Torres, que impulsà la formació de la Junta de Protecció de la Infància, i en dirigí la part educativa.

El moviment privat de renovació pedagògica és una bona mostra de l'esperit d'iniciativa dels docents de casa nostra, des del Col·legi de Sant Jordi fins a

1. Alexandre GALÍ, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, llibre XIX: *Congressos i moviment científic i filosòfic*, Barcelona, Fundació A. G., 1986, p. 306.

la creació, per exemple, de la Mútua Escolar Blanquerna l'any 1924. Totes les escoles renovadores que funcionaren esdevingueren a la pràctica excel·lents planters de mestres. En aquest esperit renovador, hi van tenir molt a veure dos intents d'escola normal molt productius malgrat la seva curta durada: l'Escola de Mestres de Joan Bardina i els Estudis Normals de la Mancomunitat, totes dues vertaderes pedreres docents.

1.2.1. ESCOLA HORACIANA

Delectando pariterque monendo. Aquesta frase d'Horaci, «ensenyar divertint», fou la màxima que va tenir present Pau Vila i Dinarès en fundar la seva escola, que ocupava els locals d'un Centre Republicà i portava també el nom d'Escola Moderna, però decidí canviar-li el nom pel d'Horaciana perquè havia llegit casualment en un catàleg de la llibreria Bastinos la frase d'Horaci i perquè tenia ganes de desfer-se de les orientacions de Ferrer i Guàrdia. En la primera circular que va editar l'escola a l'agost de 1905, s'hi formula la seva concepció pedagògica amb un seguit de principis i propostes d'ensenyament:

[...] gairebé intuïtives, sorgides de les meves escasses lectures o de les meves experiències. Jo creia en una escola nova, una escola que fugís del memorisme, on l'estudi hi fos lleuger, que desterrés per sempre aquell secular aforisme de *la lletra amb sang entra*. Ensenyar delectant, una escola alegre: aquella volia jo que fos la seva pedagogia!²

Si acceptem el criteri d'Adolphe Ferrière —potser el principal teòric i propagandista de l'escola activa—, que considerava com a Escola Nova totes aquelles que n'adoptessin la meitat dels seus trenta punts pel cap baix, els trets que comptà l'Horaciana la defineixen clarament com a tal. Artur Martorell, en el seu llibre *Com realitzar pràcticament una escola nova*, ho corrobora:

Pau Vila, sense adonar-se'n, va donar a aquesta escola moltes de les característiques de les Escoles Noves, i per això es pot ben dir que va ser la primera de les Escoles Noves barcelonines.³

2. Bru ROVIRA I JARQUE, *Pau Vila: «He viscut»: Biografia oral*, Barcelona, La Campana, 1989, p. 45.

3. Artur MARTORELL, *Com realitzar pràcticament una escola nova*, Barcelona, Edicions del Mall - Grup Promotor, 1978, p. 39-40.

L'alumnat que va omplir les seves aules, en règim de coeducació —revolucionari per a l'època—, eren nois i noies de procedència social diversa, tant de classe mitjana com de les classes populars i menys afavorides de Barcelona. En els millors temps hi va arribar a haver entre uns noranta i uns cent vint. I tot amb una gran penúria econòmica i amb la preocupació constant del problema del pressupost, superat sempre, però, amb sacrifici i amb il·lusió. Algunes aportacions —sobretot del benemèrit Joan Carulla i Sala— que anaven rebent ajudaren a compensar d'alguna manera les despeses de la matrícula anual —ningú va arribar a pagar la quota completa de cent vint pessetes, que era el cost real—, i així es pogué ajustar el pressupost.

A l'Escola Horaciana es va anteposar el valor de l'educació al de la instrucció —enfocament rupturista—, basant l'ensenyament en els interessos de la mainada per tal d'aconseguir una formació tan integral com fos possible. Tant Pau Vila com el cos docent tenien un gran respecte per la personalitat de l'educand, fet que es reflecteix força en els seus escrits. En els propòsits de l'Horaciana sobresortien dues voluntats. D'una banda, aquest respecte complet a l'esperit infantil, a les necessitats de l'alumnat, fomentant-ne la participació i responsabilitats, com també eliminant el sentit competitiu dels premis i els càstigs, i de l'altra, un lloable i reivindicatiu vessant de justícia social. Joaquim Ventalló ho reflecteix clarament en parlar del tarannà del seu creador:

Pau Vila creia que educant els infants treballava per la consecució d'una organització social sense classes ni autoritarismes, ni desigualtats econòmiques.⁴

Tant Joan Maragall com Amadeu Hurtado, Josep Pous i Pagès, Ignasi Iglésias i Josep Pijoan, entre d'altres, mostraren en aquell temps interès per l'evolució d'aquest centre d'educació primària, perquè la dinàmica d'ensenyament/aprenentatge i les seves finalitats renovadores van copsar l'atenció i la simpatia de la intel·lectualitat i de la ciutadania en general. Entre els anys 1907 i 1908, per exemple, se'n van ocupar a la premsa Lluís de Zulueta, Carmen Mateos, C. Costa Álvarez i J. Climent Terrer, no només pel seu innovador sistema educatiu, sinó per la tasca portada a terme pel professorat, com Vila mateix, Antoni Sabater i Mur i Josep Colomer.

A l'Escola Horaciana es poden assenyalar cinc períodes que estan caracteritzats per la seva localització, i el darrer pel canvi de direcció i de finalitats educatives:

4. Joaquim VENTALLÓ, *Les escoles populars ahir i avui*, Barcelona, Hogar del Libro, 1980, p. 62.

- fins a l'any 1907 a l'estatge del Centre Republicà Democràtic Federalista, al carrer de Mercaders, núm. 26;
 - fins al mes de març de 1908 al carrer de Jaume Giralt, on esdevé oficialment Fundació Horaciana d'Ensenyança;
 - fins a 1912 al carrer del Governador, núm. 2 —avui anomenat Duran i Bas;
 - fins al mes de setembre de 1912, al carrer del Carme, núm. 30-32, als locals on tenia la seu l'Ateneu Enciclopèdic Popular, amb el qual es fusionà a nivell de professorat d'escola;
 - fins a 1915, al carrer Hospital, amb la direcció d'Andreu Nin i Pérez.
- El lligam i la convergència amb les línies educatives de Ferrer i Guàrdia duraren només dos anys; la raó de la seva disconformitat, el mateix Pau Vila ho justifica d'aquesta manera:

[...] havia vist clar els seus sectarismes —de l'Escola Moderna— i la seva despreocupació dels vers interessos i necessitats dels infants. M'havia alliberat dels prejudicis d'ella i, sobretot, d'ésser víctima de la forta suggestió personal del seu director, en Ferrer Guàrdia.⁵

De fet, tant ell com Alexandre Galí, com Manuel Ainaud tingueren una certa aversió a Ferrer i Guàrdia per la seva manca de catalanisme, per considerar-lo una persona fanàtica i per la seva incoherència entre l'idealisme solidari que predicava i el materialisme que es desprenia del negoci que treia de la venda dels seus llibres de text.

Pel que fa a Manuel Ainaud, la seva entrada el curs 1907-1908 com a professor de dibuix transformà el centre: les disciplines canviaren d'aspecte, atès que l'escola va disposar d'un instrument no verbal per a treballar i transformar didàcticament i metodològicament els aprenentatges. El dibuix va fer canviar els procediments en els treballs manuals i en l'aritmètica, i serví amb més intensitat que mai per a la història, la geografia i les ciències naturals. Pau Vila ho reconeix en el seu *Assaig de recordança i de crítica del que fou l'Escola Horaciana*, publicat ja l'any 1920 a la revista *Quaderns d'Estudi*:

El dibuix fou per a nosaltres un mitjà d'expressió com l'escriptura. Ben aviat aquesta manifestació gràfica conquerí tot el nostre ensenyament: els nois il·lustraven la Història, feien gràfiques a Aritmètica, dibuixaven mapes a Geografia, cro-

5. Pau VILA, *Assaig de recordança i de crítica del que fou l'Escola Horaciana*, Sant Boi de Llobregat, Edicions del Mall - Grup Promotor, 1979, p. 7.

quitzaven els estudis d'Història Natural i decoraven els treballs en net. En un mot: la nota escrita i la nota gràfica es completaven dins l'estudi.

L'agost de 1908 férem la primera exposició de dibuixos. A hores d'ara encara ens alegra els ulls aquella abundor de croquis ingenus i vigorosos, manifestació espontània del veure i de la personalitat de cada noi. Val a dir que per a la majoria d'ells el dibuixar era un goig, i fins pel carrer sols prenien notes del que els plaïa. Aviat el carbó no els bastà, calgué donar-los color: però com que els pastells eren cars, ens els fèiem.⁶

Si bé el català constava en la concepció dinàmica del projecte d'escola, l'idioma del centre era bilingüe, tot i que va prevaler el castellà per sobre del català quant a eina didàctica, d'elaboració escolar i de comunicació amb l'exterior, via opuscle o bé per circulars. Pel que fa a l'ensenyament del llenguatge i l'idioma vehicular, la resposta del seu fundador i director és prou transparent:

En aquells moments el català és considerat com una llengua col·loquial i el castellà com una llengua d'ensenyament, però a l'escola, com que el tracte era en català, la llengua s'hi va anar incorporant d'una manera natural. Primer, en les escenificacions teatrals, les poesies, les cançons, les lectures. Després, els mateixos alumnes el van començar a escriure. Ara bé, s'ha de considerar que encara no havien sortit les normes d'en Pompeu Fabra, que l'Institut d'Estudis Catalans s'origina el 1907, i que ni jo mateix sabia bé el català, de manera que l'haig d'anar aprenent tot fent de mestre.⁷

Agafant com a base el document⁸ que Vila i el seu professorat elaboraren al gener de 1910 per a divulgació de llur centre, un fascicle —de setze pàgines— on es feu constar els seus propòsits, objectius i metodologia, i de l'*Assaig de recordança...* abans esmentat, podem extreure els aspectes més importants que configuraren la formació i l'ensenyament actiu que es va impartir a l'Horaciana, que va esdevenir pionera a Catalunya en diverses facetes:

— a fomentar la seva programació d'una manera activa, mitjançant visites a museus, obradors, fàbriques, etc.;

6. Pau VILA, *Assaig de recordança i de crítica...*, p. 20-21.

7. Bru ROVIRA I JARQUE, *Pau Vila: «He viscut»...*, p. 61.

8. FUNDACIÓ HORACIANA DE ENSEÑANZA, *Su labor pedagógica*, Barcelona, Neotípic, 1910. Respecte a aquest llibret, Pau Vila afirmava que fins a la seva publicació no s'havia fet encara a Catalunya la presentació d'una obra escolar tan digna i acurada.

- en el pla cíclic de les matèries a seguir;
- en el treball d'intensificació de l'hàbit d'observació en l'alumnat;
- a promoure al màxim la iniciativa personal en els nois i noies;
- a introduir la gimnàstica rítmica com a complementació de l'educació musical —mestre Joan Llongueras;
- en els càrrecs de la classe, que s'escollien, per votació, entre els alumnes mateixos;
- en la fabricació del material auxiliar d'ensenyament pel professorat i alumnat;
- en l'intercanvi escolar, amb els altres alumnes de l'Horaciana, de la *sucursal* que es va crear a Sant Feliu de Guíxols;
- en l'organització de viatges escolars (València, Tarragona, Tortosa);
- en la realització de llargues excursions i sortides a la natura, com la que feren l'any 1911 pels Pirineus, durant vint-i-tres dies;
- en els jocs i classes que es realitzaven a l'aire lliure, i reforçaven els mètodes;
- en la coeducació; al marge de les escoles racionalistes i ferrerianes, l'Horaciana sobresortí com a escola mixta;
- a ser de les primeres a estrènyer les relacions de la família amb l'escola, interessant-la en les activitats d'aquesta.

El curs 1913-1914 Pau Vila deixà l'Horaciana per anar a substituir Manuel Ainaud en la direcció del Nou Mont d'Or. I tot i que el centre seguí actiu un parell de cursos més, les directrius pedagògiques foren unes altres, diferents, perquè Vila no les va voler reconèixer mai com a continuïtat de les seves.

De l'Escola Horaciana mare, en nasqueren dues sucursals a les comarques gironines amb el mateix ideari i filosofia educativa que la fundada a Barcelona, la primera a Lloret de Mar, que no va acabar d'arrelar, sembla que per dos motius: per no seguir-ne prou les directrius i per les desavinences que hi hagué entre el mestre i els pares dels alumnes. La segona, a Sant Feliu de Guíxols, sí que va reeixir en la seva empresa fins a 1917; però al contrari que passà amb l'altra, representa que va seguir massa les orientacions fundacionals, ja que «mantenia el nostre romanticisme pedagògic, quan nosaltres ja ens n'havíem alliberat»,⁹ atès que es va crear en la primera època de l'Horaciana. La de Sant Feliu va ser dirigida pel pedagog A. Sabater.

9. Pau VILA, *Assaig de recordança i de crítica...*, p. 18.

1.2.2. COL·LEGI MONT D'OR I NOU COL·LEGI MONT D'OR

1.2.2.1. *Col·legi Mont d'Or*

A l'octubre de 1906, Joan Palau i Vera fundà el Col·legi Mont d'Or als afores de Barcelona, en un lloc sa, airejat, bonic i ben situat de la barriada de la Bonanova. Més en concret, en un xalet força espaiós al carrer del Carril, cantonada al carrer de Modolell. L'edifici estava rematat per una petita cúpula de pissarra de reflexos daurats, de la qual devia derivar el nom de *mont d'or*, que era possiblement el del xalet.

Realment el Mont d'Or era un centre elitista i, en conseqüència, classista, econòmicament parlant. Les despeses d'estudi foren, per a l'època, força elevades: quinze pessetes cada mes per als més petits i trenta-cinc pessetes per als alumnes de les classes del cicle de primària. Però també ho era per la ideologia i la filosofia de les famílies que van donar suport a la iniciativa; van ser els fills de la burgesia i de la classe benestant de la ciutat comtal els qui van assistir-hi, com ara els de Joan Maragall, Amadeu Hurtado, Josep Rogent, etc. Queda prou clar a qui anava dirigit com a centre d'ensenyament quan Joan Palau, en un fulletó explicatiu de la institució —imprès al segon any de funcionar l'escola—, afirmà:

Nuestra institución se dirige principalmente, á aquella parte de nuestra sociedad que anhela una educación francamente moderna: se dirige á todos aquellos padres que desean conducir a sus hijos por la senda de los hombres de iniciativa, de invención, de salud y de fuerza; en una palabra, por el camino de los que triunfan en la vida. [...]

Nuestra organización está, en gran parte, inspirada en los sistemas de vida de las escuelas, á nuestro entender, más perfectos del extranjero, que se proponen dar una educación viril, estimulante de la voluntad, sólidos hábitos de moral y sinceros sentimientos religiosos; pues nuestro ideal no es otro que el de contribuir á formar los hombres que necesitamos: luchadores honrados, hombres de acción.¹⁰

El funcionament del Mont d'Or va originar força interès en els cercles intel·lectuals de la ciutat, per haver estat pioner a implantar a Catalunya un ensenyament integral, mitjançant l'internat —amb influència anglesa—, impartint els sistemes d'ensenyament més moderns per a l'època. Un article publicat a la revista setmanal *La Cataluña*, el mes d'octubre de 1909, es refereix a la institu-

10. Aquest escrit va ser inclòs sis anys després en el llibret *Col·legi Nou Mont d'Or*, NUEVO COLEGIO MONT D'OR, *Resumen del curso 1911-1912*, Barcelona, 1912, p. 3.

ció en uns termes d'admiració, tant per la seva organització com per la pedagogia que s'hi impartia:

El Colegio Mont d'Or despierta en nosotros un especial interés, por ser la primera vez que se ha logrado implantar con éxito en Cataluña los modernos sistemas de enseñanza, que tienden, sobre todo, á educar la inteligencia; y la organización familiar de la vida del Colegio, que respetando la personalidad de el alumno, despierte sus sentimientos humanos y contribuya á dulcificar al mismo tiempo que á robustecer el carácter.

Su fundador ha tenido como modelo los internados ingleses, porque en ninguna parte como en ellos adquieren los alumnos el «self control», la virilidad y la pureza.

Todo lo que contribuye á fomentar esas virtudes como es: la vida en común de maestros y alumnos, la conseguinte supresión de ayos, el trato diario con señoras, que tanta influencia ejerce en la moralidad de los jóvenes adolescentes, los sport, los baños, los viajes, etc., todo se practica de un modo completo en el Mont d'Or.

No es sólo la organización de la vida lo que merece citarse, sino también la organización de la enseñanza.¹¹

L'escola estava dividida en tres seccions bàsiques:

1. Un jardí d'infants froebelià, tant per a nens com per a nenes, amb totes les condicions d'ambientació, metodologia i procediments.

2. Un primer ensenyament inspirat en l'obra de Decroly, en els seus centres d'interès, dividit en tres graus fins als deu anys.

3. Un segon ensenyament que durava dels onze als tretze anys complerts. Així mateix, l'escola preparava també per a l'assoliment del batxillerat oficial i per a l'ingrés a altres estudis.

El col·legi com a tal constava d'un internat amb un grup reduït d'alumnes, que vivien en família amb el director, i de l'externat amb els altres mig pensio-nistes. Les classes eren d'aspecte agradable, força clares, de llum natural i amb bona panoràmica. Es tenia cura de les aules, sobretot pel que fa a l'estètica; les classes de primària i secundària tenien fins i tot reproduccions d'obres d'art —Leonardo, Greco, Boticcelli— penjades a les parets, que s'anaven renovant amb freqüència.

L'èxit del Col·legi Mont d'Or respecte al seu funcionament fou ascendent des de la seva creació, malgrat el preu de les mensualitats; el nombre de les matrícules augmentà tan significativament que dos anys després, el 1908, va fer fal-

11. LA CATALUÑA, «Colegio Mont d'Or» (9 octubre 1909), p. 620.

ta llogar un edifici del costat per tal d'encabir tot l'alumnat; fou al mateix carrer Modolell, al número 18, on s'establí l'externat. A l'altre edifici, hi restaren el *kindergarten* i l'internat. A més a més del jardí i pati de joc de cadascun dels edificis, el centre va llogar també, en un terrenys propers, un hort per a treballs de jardineria i un gran camp d'esports.

El Mont d'Or va ser una de les primeres escoles d'avantguarda a casa nostra, i el que la va singularitzar fou l'esforç del seu creador per innovar en ensenyament, per fer una escola viva, activa i dinamitzadora metodològicament parlant. Així ho reconeix Alexandre Galí en la seva *Obra completa*:

El que valia més del Mont d'Or era el treball que s'hi posava, l'esforç que va fer en Palau, abans que cap altre educador del nostre país, per aplicar mètodes i procediments nous. [...] Per això s'explica que Palau Vera fos entre els nostres pedagogs el que d'una manera més insistent va reconèixer com era de difícil fugir del còmode ensenyament verbal substituint-lo per alguna cosa viva. Perquè ell va ser també el que amb més insistència considerava el mètode d'una manera completament objectiva, i procurava no enganyar-se emmascarant-lo amb la suggestió personal que s'insinua de la manera més traïdora i subtil com millor és el mestre.¹²

En la metodologia que s'emprava en el desenvolupament de la matèria (tant de la física com la història, l'aritmètica o bé la gramàtica) pel docent, era fonamental fugir de la simple receptivitat passiva a la qual es veia abocat l'alumne en l'ensenyança tradicional; el que es buscava al Mont d'Or era esperonar l'activitat —observar, experimentar, deduir— de l'alumnat en un procés dinàmic d'ensenyament/aprenentatge, on els llibres servien com a eina complementària i de consulta. El qui alguns anys després fóra secretari de l'Institut d'Estudis Catalans en temps de Prat de la Riba, Josep Pijoan i Soteras, en visitar el centre en quedà entusiasmat i en lloà el funcionament escolar amb aquestes paraules:

No hi ha res més perfecte en el seu gènere. Cura en l'organització, en els detalls, en la disciplina, cura i seny en l'aplicació dels mètodes i procediments, sense aventures espectaculars o irreflexives.¹³

Tot i l'empenta i els bons resultats que anava tenint l'escola, Palau i Vera no es va sentir del tot satisfet; potser quan va constatar que no tenia l'ascendèn-

12. Alexandre GALÍ, *Història de les institucions...*, llibre II: *Ensenyament primari, primera part*, Barcelona, Fundació A. G., 1978, p. 70.

13. Alexandre GALÍ, *Història de les institucions...*, p. 68.

cia sobre tot el professorat i que les exigències de l'organització aigualien la pura de l'assaig, J. J. A. Bertrand, en el seu llibre *Barcelone cité d'art et des sciences*,¹⁴ també s'hi refereix, i escriu que pel que fa al professorat, era força desigual el nivell pedagògic, ja que al costat de mestres de primer ordre hi havia educadors força *normalets*. Galí creu també que la conseqüència del desencís de Palau foren els mestres.¹⁵

A la darrerria de 1909, tot i que el col·legi s'havia consolidat, Joan Palau i Vera decideix abandonar les dues instal·lacions del barri de la Bonanova per portar a bon port una experiència completa d'Escola de Treball al camp, a Terrassa, buscant, de ben segur, seguir més de prop els principis de les escoles noves i obtenir així, segons el seu criteri, un major rendiment educatiu. Fou llavors que els pares de l'escola van oferir la continuïtat del centre a dos mestres de l'Horaciana: Manuel Ainaud i Josep Colomer, que es feren responsables de gestionar l'externat a l'edifici del carrer Modolell, i que l'any 1911 van obrir el Nuevo Colegio Mont d'Or.

1.2.2.2. *Nou Col·legi Mont d'Or*

El tipus de gent a la qual anava adreçat l'ensenyament que s'impartia era el mateix que en el Mont d'Or: la gent rica i benestant de la ciutat. Va ser una empresa particular creada per un patronat de pares de família, que aplegaren diners i esforços per fer realitat el projecte. La seva creació i funcionament fou motiu de comentaris i reflexions a la premsa del moment, que en general manifestà la seva aprovació i elogi, com el de Llorenç Jou i Olió al *Calendari Pedagògic d'El Clamor del Magisterio*, en què feia referència al model d'estructuració del centre,¹⁶ o com la del polític, escriptor i, àdhuc, educador, Andreu Nin, que també se'n féu ressò a les pàgines d'*El Poble Català*, i malgrat estar en contra del classisme burgès del centre, reconegué la seva vàlua d'escola activa, en recollir els corrents pedagògics moderns de l'època. Fa referència així mateix a l'escola higiènica i alegre que hi va saber imprimir Ainaud per la seva petjada artística i per la seva tasca d'organitzador escolar. Val la pena incloure els paràgrafs següents de Nin —en un català prenormatiu— per la bona radiografia que fa del centre i de l'època:

14. J. J. A. BERTRAND, *Barcelone cité d'art et de sciences*, Barcelona, Librairie Française, 1932, p. 19.

15. Alexandre GALÍ, *Història de les institucions...*, p. 66.

16. Llorenç JOU I OLIÓ, *Calendari pedagògic (1910-1915)*, Barcelona, Imp. Elzeviriana i Llibreria Camí, 1930, p. 132.

[...] avui per avui, sols es possible l'existència d'una escola sostinguda per les classes adinerades. Y heus aquí lo que es el «Mont d'Or». Es clar que nosaltres no podem ésser partidaris de l'escola aristocràtica; es clar que nosaltres no podem mostrar la nostra conformitat absoluta amb l'escola que tendeix a enfondir encara més les diferències existents entre'ls homes, perpetuant així la seva odiosa separació en castes; es clar que l'ideal de la Democràcia ha d'ésser l'escola democràtica; però, amics, hem de confessar amb honrada sinceritat que la nostra obra ha sigut xorca, negativa y que, com a conseqüència, haurém d'admetre potser, per vergonya nostra, la creació d'una cultura aristocràtica, burgesa, antidemocràtica.

El «Mont d'Or», deia, es una escola aristocràtica; però es avui l'única institució pedagògica de Barcelona, dirigida y organitzada en armonía amb les orientacions modernistes de l'ensenyansa, per lo qual, malgrat els defectes que hem fet observar, enorgulleix y honra a la nostra ciutat. [...]

Aquella necessaria compenetració entre la família y l'escola, per tothom preconitzada, és en el «Mont d'Or» una efectiva realitat. [...]

L'impressió no pot ésser pas més plaent y afalagadora. Evidentment, els nois han de trobarshi bé en el «Mont d'Or» y l'escola, alegre y riallera, desvetllará en el cor dels homes de demá un sá y confortador optimisme. Entrém a l'edifici. L'escola higiènica s'ofereix als nostres ulls amb tot esplendor; sales destinades a classe amarades de llum, espaioses, airejades; uns ventiladors instalats en totes dependències, efectuén la renovació de l'aire viciat. Quin dolorós contrast amb les nostres escoles abominablement tristes y antihigièniques! [...]

El temperament artístic del director senyor Ainaud ha deixat per tot la marca de la seva deliciosa exquisidesa desde l'enrejolat a les taules dels alumnes, totes unipersonals, y al decorat. Aquest ambient de bellesa, de bon gust, en que l'alumne desenrotlla la seva activitat, ha d'influir poderosament —¡qui'n dubta!— en la formació del seu esperit, despertantli'l sentiment estètic.

No cal dir que pera l'educació intel·lectual y l'instrucció s'apliquen els més avançats procediments pedagògics.¹⁷

El Col·legi estava situat en un edifici tot exterior, de planta i tres pisos, rodejat de jardins pels costats i per darrere. Les aules del centre van ser decorades amb força obres d'art, moltes d'elles deixades per artistes joves, la majoria amics del director, de quan capitanejava el grup Els Negres. Eren aules que en general gaudien d'espai, claror i ventilació suficients enfront de la generalitat d'altres centres escolars instal·lats en pisos petits, foscos i humits.

En la pedagogia del Nou Mont d'Or de l'Ainaud director, no es tractava tant d'ensenyar l'infant sinó que l'interès per aprendre sortís des de dins dels in-

17. Andreu NIN, «De pedagogia. El "Nou Colegi Mont d'Or"», *El Poble Català* (22 setembre 1912), p. 5-6.

fants; no tant a fer interessant una classe, sinó en el paper bàsic del docent com a motivador de la tasca creativa i suscitadora dels interessos dels alumnes. Així doncs, no era una qüestió tant de continguts —que eren importants també— com de mètode; era tan important el que s'havia d'estudiar com la manera com s'hi arribava. I tot amanit amb una confiança alumne-professor.

A nivell metodològic empraven les pràctiques i els exercicis froebelians com a mitjà d'adquisició de coneixements i aptituds, i també el mètode Montessori a l'hora de començar la lectoescriptura. En un llibret¹⁸ de divulgació que el centre edità l'any 1913, es fa constar que en el curs preparatori la metodologia que es feia servir es basava en els centres d'interès que el doctor Decroly emprava en les seves escoles de Brussel·les. Alguns d'aquests *centres d'interès*, que duraven un o dos mesos, eren, per exemple: l'infant i les seves necessitats —alimentació, vestimenta i habitació (octubre); l'infant i la societat (desembre), i l'infant i les plantes (febrer i març).

Respecte a la llengua que es feia servir a nivell d'ensenyament al Nou Col·legi Mont d'Or —i al Mont d'Or també—, cal dir que l'idioma emprat no era el català —tant per motius històrics com polítics d'una certa classe social alta en bona part *castellanitzada*—, però sí que ho era no només d'esperit i de voluntat, sinó que la mainada en les hores que no eren d'estudi l'empraven majoritàriament. Tot i així, a la darrereria de la institució, sí que van anar introduint progressivament la nostra llengua en el desplegament del currículum, com ho mostra aquesta redacció que va fer Joan Antoni Maragall en ocasió de la mort de Fèlix Foguet, un mestre molt estimat per tot l'alumnat:

Recort al que fou un carinyós i intel·ligent mestre.

El senyor Foguet havia estat aquí en el col·legi com a professor, i en cada classe veia l'interès que sentia pera fernes comprendre les coses qu'ell explicaba, ab tant d'amor y dolçura. Sempre explicaba ab una claretat y sentiment atmirables. Des de'l dia qu'el vareig coneixer fins els ultims dies que va venir al col·legi, sempre l'havia trobat complaent, amable i ab un interés en que nosaltres treguessim profit de cada paraula —qu'ell deya— que a tots ens ha servit molt per a la nostra educació. Verdaderament la seva mort va ser una desgracia per tot el col·legi y una gran perdua per la seva familia que junts amb ella preguem per la seva anima. Deu lo tingui en el cel.¹⁹

18. NUEVO COLEGIO MONT D'OR, *Nuevo Colegio Mont d'Or. Año MCMXIII*, Barcelona, Neotípiá, 1913, p. 14.

19. Redacció feta el 28 d'octubre de 1913. Redactat de l'original aconseguit en l'entrevista personal a Joan Antoni Maragall i Noble, el 22 de febrer de 1989.

Manuel Ainaud va dirigir el Nou Col·legi Mont d'Or durant dos cursos, fins a l'estiu de 1913, en què va deixar el centre per desavinences amb els pares. Del següent curs escolar, se'n va fer càrrec Pau Vila —fins al febrer de 1915—, després d'haver estat pensionat un any a Ginebra²⁰ per la Junta de Ampliació de Estudios. Vila va intentar aplicar tot el seu bagatge d'escola activa i tot el que havia après a l'Institut Rousseau, fins que va haver de marxar també per intromissions dels pares dels alumnes. Respecte a l'ensenyament actiu, l'any 1989 opinava així:

Sí, vaig provar de fer un ensenyament més viu, encara que no m'inventava res perquè l'Ainaud ja ho havia provat. Fèiem sembrar llavors i les estudiàvem; anàvem a buscar plantes i flors; dissecionàvem animals...²¹

Manuel Ainaud, durant el temps que va ser al Nou Col·legi Mont d'Or, va comprendre que dedicant-se a l'educació de famílies benestants no estava fent una funció social, sinó elitista. Devia veure que aquell no era el seu camí; a ell li interessava més la gent que no podia pagar una escola, treballar per als infants fills dels treballadors del moll i de les bugaderes que havia dibuixat en els seus inicis. Com a director, el seu projecte va consistir a creure en l'escola digna moderna, funcional, lluminosa, alegre... Els mateixos objectius i inquietuds pedagògiques que uns quants anys després el van portar a realitzar més de cent conferències, en defensa de l'escola de qualitat, catalana, democràtica i per a tothom, des de la presidència de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, des d'on organitzà la campanya «pro escoles noves obreres»; és a dir, per l'escola bonica estèticament, digna pedagògicament i pública socialment parlant. I poc més tard el catapultaren a la direcció de l'Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona.

1.2.3. ESCOLA VALLPARADÍS

La creació de l'Escola Vallparadís de Terrassa, per Alexandre Galí, va respondre a l'encàrrec que li havien fet un grup d'intel·lectuals i pares de família de la ciutat. Cap a mitjan setembre de 1910 començaren les classes en un primer pis

20. Pau Vila va estar treballant amb Édouard Claparède i Pierre Bovet, en el primer any de funcionament de l'Institut des Sciences de l'Éducation, més conegut pel nom d'Institut J. J. Rousseau.

21. Bru ROVIRA I JARQUE, *Pau Vila: «He viscut»...*, p. 69.

d'una antiga fàbrica del carrer de Sant Antoni, on s'instal·là després el Centre Excursionista de Terrassa. L'escola havia pres el nom del torrent Vallparadís, que estava situat al costat de l'hort i d'un extens pati de joc que tenia el centre.

L'Escola Vallparadís econòmicament estava regida per un patronat que duia el nom de Patronat d'Ensenyança de Terrassa, però la seva funció era bàsicament administrativa, atès que les quotes —altes— eren calculades perquè el centre visqués dels seus recursos. Van procurar mantenir estretes relacions escola-família, maldant per vincular els pares no només amb les activitats educatives, sinó també amb les preocupacions pedagògiques d'escola. Les famílies hi anaven sovint, o bé per participar en alguna festa o dinàmica escolar, o bé pel seguiment formatiu dels seus fills:

Cada mes se passarà per duplicat a les famílies una fulla de notes i observacions dels mestres sobre'ls nois, debent els pares retornar una d'elles amb les observacions que a son torn hagin fet.— A l'entrar el noi a l'Escola's demanaran als pares anteriors sobre la vida del mateix: malalties, col·legis on ha assistit, caracter, etc., agraint els que sens donin per escrit al començar el curs.— Se demana als pares que lliurement i amb freqüència compareguin a l'Escola amb l'objecte únic d'estar-se allà mentres se treballa i amb el fi de conuiu una mica amb els nois els moments decisius de llur formació. Aquestes visites podria combinar-se-les cada família, almenys mensualment.— Així mateix se demana que, en el cas de sol·licitar els professors una reunió de pares, s'imposin tots l'obligació de concorre a la mateixa.— S'estimarà molt ensempls la facilitat de poder assistir el professor, en un moment que's determini, als exercicis quotidians del noi: llevar-se, menjar, jugar, entrar a casa, estudiar, etc., així com s'agrairà la correspondència a lo que raonadament se sol·liciti o 's recomani.— Es obligació dels pares o encarregats dels nois passar una nota a l'Escola quan aquests tinguin de fer falta.²²

En la seva empresa educativa, Galí va disposar d'un professorat il·lusionat —com ell— a portar a la pràctica la teoria de les lectures pedagògiques que havien fet i desplegar la vàlua professional que portaven a dins. Comptà amb Artur Martorell, Marcel·lí Antich, Narcís Masó i Valentí, Enric Gibert i Camins, Joan Llongueras i la que anys més tard esdevingué la seva esposa, Josepa Herrera i Serra. Hi funcionà el primer grau, per a alumnes de sis a vuit anys; el segon grau, per als de vuit a onze anys, i un jardí d'infants per a menors de sis anys; això va fer que ocupessin també els baixos de l'edifici. Així va descriure el seu creador l'espai físic del local-escola del primer pis:

22. PATRONAT D'ENSENYANÇA DE TERRASSA, *Escola Vallparadís: Curs 1911-1912*, Barcelona, Tip. L'Avenç, s. d., s. n.

Nosaltres vam dividir la sala en dues aules —a més d'establir petites dependències de servei—, una de dos trams amb una columna al centre i l'altra d'un sol tram. Dues grans pissarres pintades de color clar i rematades per un paravent de roba feien d'embà. Una de les sales va ésser dotada de pupitres individuals de mides diferents amb cadira mòbil, tenyits lleugerament d'un color rosadenc i construïts de manera que la tapa es podia posar plana per a treballar a peu dret amb coses manuals. [...] Gerros amb flors, reproduccions de can Renart (relleus i busts de guix i quadres), testos, peixos i cortines blanques a les finestres constituïen la decoració sòbria i agradable. L'ambient era, doncs, el que s'estilava en totes les Escoles Noves. La sala petita era per a lectures, lliçons orals, contalles, etc.²³

La seva concepció pedagògica inicial no partia de conèixer l'infant per arribar a esbrinar llurs necessitats, sinó que la seva preocupació raïa a conèixer bé l'escola, la institució social que representava, per així poder elaborar l'escola viva on el seu alumnat pogués desenvolupar-se d'una manera franca, lliure i completa. I tot contextualitzat en el medi físic, social i humà que els rodejava. Feien excursions per fer recerques en la natura, de la mateixa manera que convivien amb les festes, els costums i actes públics de la ciutat, o bé coneixien el fabricant, el mestre d'obres o el fuster del barri per extreure'n dades per a les seves unitats didàctiques. D'aquesta manera Galí manifestava la importància de l'entorn:

Com que la nostra aspiració era fer una escola viva, evitant els amaneraments i encartonaments, amb més raó el nostre mètode havia de consistir en la vinculació, el més directa i el més estreta possible, amb la vida de la localitat. Això és el que vam mirar d'assolir constantment. Aquesta va ésser l'alta moral de l'Escola: procurar que tot fos objecte d'experiència, de *vivència*, pensant en la futura vinculació del noi en el seu medi social, no d'una manera passiva sinó com a membre actiu i instrument de renovació en el pla humà més generós possible.²⁴

En el jardí d'infants van aplicar el mètode froebelià, tot potenciant el joc espontani de la mainada i el cultiu del llenguatge amb l'ajut del folklore popular i les orientacions del mestre Llongueras. A primària, tot i que sovint aplicaven el mètode ocasional —però no entès d'una manera pejorativa, per a ensenyar coses concretes— amb la finalitat de poder viure moments plens de substància

23. Alexandre GALÍ, *Ensenyament primari, primera part*, llibre II, Barcelona, Fundació A. G., 1978, p. 119.

24. Alexandre GALÍ, *Ensenyament primari, primera part*, llibre II, p. 126.

humana en tota la seva plenitud formativa, també aplicaven la metodologia de centres d'interès de Decroly quan algun tema puntual invitava a fer-ho amb profunditat, però basaven la seva tasca d'ensenyament/aprenentatge en dos grans àmbits generals:

[...] els estudis de Treball de l'Home i els estudis de la Natura. A base d'aquests dos centres cabdals recolzats en l'ambient que voltava l'infant vam creure poder donar d'una manera viva tots els coneixements que l'Escola més exigent pogués reclamar. [...] Aquesta manera de treballar era aplicada a tots els graus amb un detall o una intensitat més o menys accentuats, és a dir, concretant més o menys els problemes i portant-los més o menys enllà segons les edats.²⁵

Llegint els fulletons que l'escola va editar i les memòries del seu director és fàcil imaginar que Vallparadís devia ser, per als seus alumnes, si no un paradís escolar quelcom de semblant. No hi havia ni premis ni càstigs, la llengua vehicular i d'estudi era el català, feien un ús escolar de la premsa diària, i dins un concepte de matèries expressament educatives tenien setmanalment una hora de contes, dues de música —cançons i expressió rítmica—, dues d'educació física, dues més per a cultiu de plantes, formació de col·leccions, cria d'animals:

[...] teníem serps vives dintre d'una caixa, capsgrossos de gripau o de granota dins de sengles pots, terraris amb gripaus, salamandres, etc., peixos, capolls d'ous d'aranya, capolls de papallones diverses, capses d'insectes, plantes, pedres, etc., tot recollit pels nois en les excursions.²⁶

Quatre hores invertides en visites i excursions, i un fet bastant únic a l'ensenyament primari: tenien aproximadament una hora i quart d'esbarjo, distribuïda equitativament al llarg de la jornada escolar, i amb propostes educatives fora d'horari:

[...] darrera cada hora d'estudi, si la lliçó ho permet, hi haurà 10 o 15 minuts de joc. L'horari s'estableix sols per bon ordre i disciplina. Fòra d'ell s'esmersaran, si cal, hores extraordinàries (matinades, mitjadies, vespres) per excursions o lliçons ocasionals.²⁷

25. Alexandre GALÍ, *Ensenyament primari, primera part*, llibre II, p. 131.

26. Alexandre GALÍ, *Ensenyament primari, primera part*, llibre II, p. 134.

27. PATRONAT D'ENSENYANSA, *Escola Vallparadís de Terrassa, per nois del primer grau*, Barcelona, Tip. L'Avenç, 1910, s. n.

Sovint s'organitzaven festes, l'objectiu essencial de les quals era sobretot aconseguir el gaudi espontani dels infants. A més a més, l'escola tenia el seu club d'esports i la seva associació d'estudiants.

L'activitat de l'Escola Vallparadís durà fins a l'estiu de 1915, atès que Galí acceptà l'ofertament de Prat de la Riba d'entrar al Consell d'Investigació Pedagògica de la Mancomunitat amb caràcter d'oficial de secretaria; aquell mateix juliol i agost ja col·laborà com a secretari en l'organització de la segona Escola d'Estiu. També dirigí més tard els Estudis Normals de la Mancomunitat i

[...] aquelles modèliques publicacions que foren els *Quaderns de Pedagogia* i el *Butlletí dels Mestres*, on publicà alguns treballs que indicaven la seva tendència innovadora i oberta a les noves aportacions europees.²⁸

La historiografia catalana té un gran deute amb Galí; la seva ingent *Obra completa*, que consta de vint-i-tres volums, sobre la història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya entre 1900 i 1939, és un rigorós corpus imprescindible per a tot historiador o estudiós d'aquest àmbit i d'aquesta època.

1.3. ÀMBIT PÚBLIC

En aquest àmbit cal parlar del pobre *full de ruta* dut a terme per les diputacions catalanes fins a l'arribada de la Mancomunitat de Catalunya, ens creat pel carismàtic líder de la Lliga Regionalista, Enric Prat de la Riba, que intentarà renovar, dins la seva *obra d'Estat*, la política científica, cultural i educativa catalana, que es concretà —entre 1914 i 1923— en quatre grans línies d'actuació: canalitzant, des de 1916, tota la labor educativa a través del Consell de Pedagogia, hereu del Consell d'Investigació Pedagògica de la Diputació de Barcelona; impulsant la labor de difusió cultural, sobretot amb la creació de biblioteques populars, i potenciant l'ensenyament tecnicoprofessional i superior —Escola del Treball, Escola Superior d'Agricultura, Escola Superior de Bells Oficis, Escola Superior de Bibliotecàries, Escola d'Infermeres, Escola d'Alts Estudis Comercials— d'acord amb l'enfocament conservador del partit i dels interessos econòmics de la burgesia, i donant suport a la tasca científica de l'Institut d'Estudis Catalans, en cadascuna de les seves seccions.

Un dels punts flacs de la Mancomunitat fou la manca d'inversió en expe-

28. Josep Maria AINAUD DE LASARTE, *Mestres que han fet Catalunya*, Barcelona, Mediterrània, 2001, p. 105.

riències en el camp de l'ensenyament primari. Només va crear, amb caràcter d'assaig, un grup escolar per província, en edificis modestos però dignes, amb bona dotació de material: el de Palau-saverdera —Alt Empordà—, el d'Els Torms —les Garrigues—, el de La Masó —Alt Camp— i el de Sant Llorenç Savall —Vallès Occidental—, entre 1918 i 1923. Això és explicable, atès que no tenien prou atribucions i els mitjans econòmics eren limitats.

Tot i així, podem remarcar les interessants experiències en l'aplicació del mètode Montessori, la primera —pionera a l'Estat espanyol— a la Casa de Maternitat i Expòsits, iniciada i conduïda per Palau i Vera el 1914; cal destacar les aportacions de la mateixa doctora Maria Montessori, la seva col·laboradora doctora Anna Maccheroni, Maria Villuendas i Josefa Roig de Pujol. També són remarcables els centres municipals, el del carrer de la Tapineria, dirigit per Mercè Climent el 1915, i el del carrer de Balmes, amb Dolors Canals al capdavant el 1917. A la tardor de 1915 ja funcionaven quinze centres montessorians a tot Catalunya.

On es produí una obra cultural i educativa ingent, sense parangó a Europa, és a l'Ajuntament de Barcelona arran de la creació de la Comissió de Cultura a la primeria de 1916, com a organisme municipal que coordinà les activitats d'ensenyament i estudià les possibles solucions a la problemàtica cultural de la ciutat, i la posterior creació el 1917 de l'Assessoria Tècnica, comandada per Manuel Ainaud com a director pedagògic, amb Josep Goday i Casals de responsable de la secció d'Arquitectura Escolar, i del pediatre Enric Mías i Codina, de la secció d'Higiene Escolar.²⁹

Hom volia donar sortida, amb el pla general de construcció i distribució d'edificis escolars, al baix índex d'oferta pública d'escolarització primària, i començar a solucionar el problema que plantejaven a Barcelona les lamentables condicions higièniques en què vivia la població escolar —locals foscos, desarranjats, rònecs, humits—, sobretot les classes populars i obreres. La tasca de l'Assessoria s'encaminà a reduir els efectes perniciosos d'aquestes condicions, que afectaven el desenvolupament físic i intel·lectual dels nens i nenes de la ciutat, creant infraestructura —edificis monumentals i bells, amb esgrafiats de Francesc Canyellas i Balaguer—, i establint i potenciant serveis i institucions paraescolars —cantines escolars, biblioteques escolars circulants, jardins d'infants, colònies escolars per administració, banys de mar, semicolònies, etc. I amb tot el material escolar de franc.

29. Podríem parlar d'altres col·laboradors, com ara Bonaventura Gassol, Francesc Folguera, Romà Jori, Pere Bohigas i Tarragó, Adolf Florensa, Miquel Llor, Artur Martorell, Pere Vergés, Esther Antich i Cinta Balaguer.

L'Ajuntament de Barcelona no tenia competències per a fer escoles d'ensenyament primari, però sí d'educació especial —com les de Vilajoana—, d'assaig a l'aire lliure —Escola del Bosc— o bé de formació professional —Escoles d'Arts i Oficis. Per trobar una solució a aquest problema s'optà per l'assoliment d'un Patronat Escolar —17 de febrer de 1922—, que era un organisme mixt entre l'Ajuntament i el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, i que permetia reglamentar i gestionar el funcionament dels grups escolars depenents de la Comissió de Cultura i seleccionar alhora el professorat —directors inclosos—, que, dins l'escalafó estatal i sense estar a l'atzar del sistema general de provisió de places, havien d'exercir a les escoles municipals. En el tema docent és potser on recau el major èxit pedagògic de l'Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura, ja que es va saber prestigiar humanament, moralment i professionalment als mestres del Patronat, facilitant-los formació permanent i dotant-los d'un sou ben digne —se'ls assignava una retribució extra anual d'unes tres mil pessetes, el doble del que rebien de l'Estat—, que arraconés les permanències i les hores extra per a poder sobreviure. Hom els va dignificar perquè es poguessin dedicar íntegrament a un projecte modernitzador.

El cos docent que omplí els edificis —nous i rehabilitats— dels Grups Escolars, els primers dels quals foren el Baixeras, a la Via Laietana, i La Farigola, a Vallcarca, l'any 1921, van ser mestres preparats i il·lusionats en un projecte engrescador per a aconseguir un ensenyament de qualitat i arrelat al país. Entre l'àmplia nòmina de bons pedagogs i pedagogues que hi van treballar, destacaríem una mostra dels qui es lliuraren en la funció directiva.³⁰

Les característiques i estructura dels Grups Escolars estaven pensades tal com ho exigia la moderna pedagogia de l'època. En la construcció d'escoles es van tenir en compte les condicions físiques i higièniques de què havien de gaudir les instal·lacions dels nous edificis: distribució dels espais, il·luminació i ventilació de les aules; serveis de dutxes i de cuina, menjadors; sales per a organitzar reunions, representacions de música, teatre, sessions de cinema; aules per a treballs manuals i dibuix, per a laboratori; també espais per a la pràctica d'esports o gimnàstica; patis amplis, terreny per a fer hort i jardí, etc. En dissenyar aquests edificis, l'arquitecte Josep Goday pretenia la integració total de l'escola

30. D'aquests mestres cal citar: Fèlix Martí i Alpera, Maria Baldó, Josep Barceló i Matas, Concepció Tudó, Lluís Alabart, Miquel Espectante, Joaquina Solans, Josep Montua, Sebastià Pla i Cargol, Josep Coll i Mas, Rosa Sensat, Joan Bosch i Cusí, Federico Doreste Betancourt, Anna Rubiés i Monjonell, Pere Blasi, Dolors Batlle, Marian Reixac, Martí Serra, Maria Batlle, Ignasi Galí, Josep Casanovas, Hilari Gràcia, Concepción Sainz Amor, Llorenç Cabós, Joan Vila, Josep Estalella, Pau Romeva, Josep Albagés, Jacinta Morell, Joan Delclòs, Llorenç Jou i Olió, Damià Ricart, Joan Simón i Ramon Torroja i Valls.

a la ciutat, fent que els poders públics consideressin els edificis escolars com una manifestació significativa de la societat moderna.

Amb el funcionament del Patronat Escolar, l'ensenyament públic a Barcelona experimentà una vertadera renovació pedagògica. En les aules dels Grups Escolars es van aplicar els corrents pedagògics més innovadors, com els mètodes Montessori, Fröebel, Decroly, Plan Dalton, Project Method, etc. S'aconseguí que la llengua vehicular d'escola fos el català, que hom tingués competència a confeccionar programes oficials amb continguts propis, es fomentà la coeducació i es potenciaren les activitats complementàries, com ara les representacions teatrals, les visites culturals, les sortides al bosc, les excursions pel país, i d'altres. Però, sobretot, va possibilitar que l'ensenyament servís per a educar persones lliures, democràtiques, amb consciència nacional i esperit solidari.

1.3.1. ESCOLA DEL BOSC DE MONTJUÏC

La posada en funcionament el 8 de maig de 1914 de l'Escola del Bosc de Montjuïc significà l'obertura d'una de les primeres escoles a l'aire lliure arreu de l'Estat espanyol. L'Ajuntament sostenia l'escola totalment i l'Estat contribuïa a l'assaig autoritzant que uns mestres del seu cos en portessin la direcció. Aquesta distinció va recaure en Rosa Sensat i Antolí Monroy, directors de la secció de nenes i nens, respectivament. Tot i així, l'ànima de l'escola fou Rosa Sensat, no només pel seu entusiasme i la seva energia personal, sinó també pel seu bagatge de formació pedagògica activa —havia estat en diferents països d'Europa a fi de conèixer el funcionament d'escoles noves— i la seva competència a l'hora d'aplicar-la.

A l'Escola del Bosc, s'hi van adaptar bona part dels principis de l'Escola Nova establerts pel Bureau International des Écoles Nouvelles, que ja s'havien experimentat en assaigs pedagògics en altres països europeus, com Bèlgica, Suïssa, França, Itàlia i Anglaterra, i que a Catalunya ja s'aplicaren en altres centres privats d'ensenyament renovador, però pel que fa a l'ensenyament públic l'Escola del Bosc fou el primer centre oficial en el qual s'hi van desenvolupar abastament.

Encara que inicialment el centre fou concebut com una escola-sanatori on poguessin anar infants malaltissos —dèbils de salut— als quals les condicions, lúgubres i insalubres, de la majoria de locals públics d'ensenyament primari no ajudaven gens a refer la salut, al cap d'uns anys —amb la resolució del problema de les construccions escolars— el recurs es generalitzà i passà a anomenar-se Escola Municipal del Parc de Montjuïc, si bé la filosofia i la pràctica d'esco-

la activa hi continuà ben present. Allà es pretenia formar l'alumnat per a la vida, no només amb coneixements, sinó vivint-la amb dinamisme, estimulant l'activitat de cada nen i cada nena tot valorant-ne les pròpies experiències i observacions. L'escola, l'entenen així:

L'Escola del present no és el lloc on s'aprenen lliçons, sinó el lloc on s'aprèn a viure, i per aprendre a viure aquesta vida actual, que cada dia es fa més complexa en el que es refereix a les relacions socials, és precís deixar lloc a l'activitat del noi amb tota llibertat, perquè és el mitjà que té d'informar-se del seu món i adquirir l'experiència necessària per a guiar-se en l'acomodació de les forces a l'ambient.³¹

A nivell pedagògic es mirava que l'ensenyament esdevingués una pràctica intuïtiva per a l'alumne, partint de l'aspecte concret fins a arribar a l'abstracte. La seva estratègia formativa no era enciclopedista, com sí que ho eren la de la majoria d'escoles públiques i privades de l'època, sinó participativa i generadora, en fer avivar en la mainada l'interès pels temes, afavorint l'autonomia personal com a procediment per a descobrir els coneixements. I així mateix, tenint en compte la flexibilitat i la relativitat dels continguts dels programes, s'hi accedia sempre que era possible d'una manera funcional, i es procurava que l'infant esdevingués autor de les descobertes, mitjançant l'observació directa de les coses i del fets, i es va vetllar, per descomptat, més per la qualitat que per la quantitat de la tasca escolar duta a terme. Val la pena recollir la línia metodològica dels inicis, per la innovació que comportà l'enfocament constructivista del seu ensenyament:

Fieles al principio de que nuestra enseñanza debe acomodarse a la naturaleza de los niños que se nos confían, no podemos considerar nuestros métodos y programas como pautas rígidas e inflexibles, que no sea posible quebrantar. En todo momento, cuando las circunstancias lo aconsejen, podrán modificarse para responder a las leyes biológicas de la evolución, del interés, de la necesidad y a la psicología de las funciones mentales. Así lo pide una concepción funcional de la educación, según la cual, ésta debe partir de dentro no de fuera, y debe consistir no en una acción exterior ejercida por el maestro sobre el discípulo, sino en un acto mismo del niño consecutivo a la aparición de móviles interiores. Conocer estos móviles, propios a producir la acción y el esfuerzo, y ponerlos en juego, colocando al niño en condiciones convenientes, debe ser la tarea del educador. Todos los métodos deben inspirarse, pues, en este propósito; el de dejar al niño en libertad de evolución y

31. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Escoles a l'aire lliure del Parc de Montjuich*, Barcelona, 1921, p. 19.

desenvolver sus poderes mentales despertando su inteligencia al descubrimiento de la verdad. Nada de verbalismos, nada de teorías y abstracciones que no encarnen en la realidad, nada de farrago intelectual inútil para las necesidades de la vida. [...] No debemos exigir del niño una atención pasiva, una inmovilidad fija y muda, no debemos darle nociones completamente hechas, sino excitar su curiosidad, su interés, su colaboración activa, ayudándolo a descubrir verdades, de manera que los conocimientos que posea tengan todo el valor de una adquisición personal. Nos debe preocupar poco la cuestión de cantidad, el número de nociones que el alumno pueda adquirir, pues lo que importa es formar el espíritu del niño y capacitarlo para adquirirlas por sí solo cuando le convenga.³²

L'edifici, remodelat per l'arquitecte Adolf Florensa, disposava d'eficients instal·lacions: cuina, menjadors, dutxes, pati cobert, safareigs, biblioteca, sala auxiliar per a treballs manuals, música, etc. Però l'important en l'Escola del Bosc era el seu emplaçament i el terreny que envoltava la construcció pròpiament dita, perquè el paratge també era escola, era el lloc on es mirava d'estar-s'hi el màxim de temps possible fent classe, si la climatologia hi acompanyava. En l'escrit que redactà l'Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura per a les obres de condicionament, es destaca sobretot la situació, l'entorn i la panoràmica del centre. La seva redacció, feta de manera poètica, de ben segur que es deu al col·laborador Ventura Gassol:

Patis grans i espaiosos plens de flors, extenses places de joc voltades d'arbres, bosquets de pins, que embalumen l'aire d'agradables sentors, alts eucaliptus retallant sobre el blau cel son graciós brancatge, cants de rossinyols, brolladors d'aigua cristal·lina, i dilatats horitzó, amb vista esplendorosa de la ciutat, de la serra i del mar, formen un conjunt de suprema bellesa i constitueixen un medi educatiu de primer ordre, responent a l'idea de que l'Escola sigui un llibre, sempre obert, de ciència, art i moralitat.³³

L'escola acomplia una funció social, a més de l'educativa. Tots els infants rebien de manera gratuïta el material d'ensenyament que els directors creien convenient. En començar el curs als alumnes que hi anaven de franc se'ls equipava amb un parell de bates i d'espardenyes. L'alumnat i el personal del centre

32. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Comisión de Colonias Escolares y Escuelas de Bosque*, núm. 3, Barcelona, Henrich, 1914, p. 133-134.

33. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Les construccions escolars de Barcelona*, Barcelona, Henrich i Cia., 1922, p. 134.

realitzaven tres àpats diaris a l'escola: esmorzar, dinar i berenar. De mitjana, la despesa per alimentació, per dia i per plaça era de 0,72 pessetes l'any 1916. D'altra banda, la Companyia de Tramvies de Barcelona, fent-se ressò de la importància social que l'escola realitzava, lliurava als infants un passi de lliure circulació per a totes les línies de la ciutat.

L'horari del centre era de les nou del matí a les quatre de la tarda durant els mesos que anaven d'octubre a març, i de nou del matí fins a dos quarts de sis de la tarda durant els mesos d'abril, maig, juny, juliol i setembre. La distribució de l'horari durant els mesos que anaven d'octubre a març era de la següent manera:

— Els infants esmorzaven de 9 h a 9.30 h. De 9.30 h fins a les 12 h, amb sessions de mitja hora, feien activitats diverses i treballaven algunes matèries (geografia, càlcul, lectura comentada, ciències fisiconaturals, recitació...); a més a més, hi havia el joc i l'educació física, que s'intercalaven cada dia de dilluns a dissabte de 10.30 h a 11 h.

— De 12 h a 13.30 h dinaven, i tenien mitja hora més per a esbarjo. A la tarda, de 14 h a 14.30 h es portaven a terme exercicis d'escriptura (composició, dictat, exercicis gramaticals). De 14.30 h a 15.30 h es realitzava dibuix i treballs manuals en dies alterns. De 15.30 h a 16 h es berenava, i després els alumnes se n'anaven cap a casa.

Val a dir que a l'Escola del Bosc no se seguia una programació tradicional. Partien del concepte que l'escola no havia de ser instructivista sinó de cultura general; per aquest motiu agruparen les matèries que tenien connexió de la seva programació curricular. En el dia a dia foren molt flexibles a l'hora de seguir al peu de la lletra els seus programes i horaris.

Els alumnes de cada secció, tant de nois com de noies, estaven distribuïts en dos grups, amb un nombre que oscil·lava entre els vint i vint-i-cinc infants, tenint en compte, més que l'edat, el seu desenvolupament físic, cultura i llurs aptituds. Partien del nivell competencial cognoscitiu de l'alumne. L'estratègia didàctica no era imposar el treball sinó suggerir-lo i vetllar per la seva consecució:

El mestre no imposa els exercicis, però els proposa i raona la seva conveniència; no els mana, els aconsella; a voltes els deixa a elecció dels alumnes; però una vegada adoptats per deliberat propòsit, procura la seva execució fins el seu termini, doncs és precís evitar la versalitat i dispersió d'esperit, que foren forces perdudes en l'educació de la voluntat.³⁴

34. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Escoles a l'aire lliure del Parc de Montjuich*, Barcelona, 1921, p. 23.

El metge higienista portava un registre pediàtric de cada alumne en tot el que feia referència al seu estat físic i creixement; a més a més, es tenia un full d'antecedents patològics de l'infant i dels pares. Cada mes se'ls mesurava la talla i el pes, i cada mig any, tot un seguit d'altres aspectes que constaven en una fitxa clínica. El metge era també qui determinava el règim alimentari, els exercicis físics i els procediments hidroteràpics més adequats. Aquesta funció anava a càrrec de la Secció d'Higiene de l'Assessoria Tècnica.

A nivell de formació, eren els directors els qui portaven a terme un historial pedagògic de cada noi/a, on hi constaven els següents aspectes: estat de cultura de l'infant en entrar al centre, observacions psicològiques (intel·lectuals i sensitives), estat moral, qualitats i defectes, conducta a casa i a l'escola, esforç, caràcter, instrucció, matèries preferides, aptituds especials, ambient familiar i notícies postescolars). Tota aquesta informació la complementaven amb una observació contínua i acurada del procés d'aprenentatge i d'assoliment dels objectius previstos per al grup-classe en general i per a cada alumne en particular.

Respecte a l'idioma, l'Escola del Bosc va esdevenir la primera escola primària de caràcter públic on el català hi va tenir cabuda. Al centre la llengua vehicular era la catalana, i amb els alumnes era el català o el castellà, segons la seva llengua materna, mirant d'aconseguir progressivament el domini de totes dues. En la Memòria de l'any 1914 s'explica així, en una Barcelona bàsicament monolingüe:

Si se quiere que la Escuela sea la imagen viva del hogar doméstico, si es preciso inspirar al niño desde los primeros momentos la confianza y el amor para que se nos revele con toda espontaneidad, si han de ser amables y placenteras las primeras impresiones que de la Escuela reciba, es preciso hablarle en la lengua de su madre, que es la única que conoce, y le pone en relación con el mundo exterior para la expresión de sus necesidades.³⁵

L'èxit de l'experiència animà l'Assessoria Tècnica a crear més escoles a l'aire lliure, com l'Escola del Mar de la Barceloneta (1921), dirigida per Pere Vergés i Farrés, l'Escola del Bosc del Guinardó (1923), dirigida per Dolors Palau de Riera, i l'Escola Ignasi Iglésias (1931), a la barriada de Sant Andreu, dirigida per Montserrat Roca.

Quan l'Ajuntament de Barcelona es plantejà la creació d'escoles a l'aire lliure ja feia anys que a l'estranger, sobretot a Europa, altres països ja havien concretat la posada en funcionament de centres d'ensenyament per a escolars ma-

35. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Comisión de Colonias Escolares y Escuelas de Bosque*, núm. 3, Barcelona, Henrich, 1914, p. 136-137.

laltissos i de constitució feble seguint el corrent higienista d'aquella època, però pocs ho encararen amb un projecte tan seriós com ho féu la Comissió de Cultura, en no voler crear només escoles experimentals aïllades, sinó potenciar una alternativa seriosa, un projecte de ciutat —escolar, social i de salut—, a la paupèrrima situació en què es trobaven els nens i nenes en edat escolar dels barris populars de la ciutat.

1.3.2. ESCOLES DEL PATRONAT DOMÈNECH

Artur Martorell ha estat el mestre amb més inquietuds pedagògiques. Potser perquè en bona part va beure de la innovadora Escola de Mestres de Joan Bardina, on aprengué els corrents d'Escola Nova europeus i nord-americans, i va fer el seu aprenentatge, abans d'adquirir la maduresa en la direcció de les Escoles del Patronat Domènech, en cinc llocs emblemàtics d'escola renovadora: a les Escoles del Districte VI, creadores a casa nostra d'un model d'escola graduada, i on coincidí amb Pere Vergés i Farrés; a les Escoles Parroquials de la Sagrada Família, en un bell edifici que combinava simplicitat i elegància, creat per Antoni Gaudí, i on s'aplicà el mètode Montessori; a l'Escola Vallparadís de Terrassa, on durant dos cursos s'enriquí professionalment al costat d'Alexandre Galí i Joan Llongueras, i on inicià la pràctica activa de començar les classes amb premsa diària; a les Escoles Catalanes de la Casa de Caritat, aplicant els mètodes de la pedagogia nova en un ambient tan especial com el de les cases de beneficència, i a l'Escola d'Arts i Oficis de Badalona, cridat per Pompeu Fabra, on realitzarà un enfocament docent estimulador dels interessos de l'alumnat.

El 1899 Adela Domènech deixà a l'Ajuntament de Barcelona un edifici al carrer de Sant Pere Màrtir, de Gràcia, per a instal·lar-hi tres escoles unitàries —una de pàrvuls, una de nenes i una altra de nens—, en memòria del seu pare, que havia estat alcalde de la ciutat i ministre d'Hisenda. Fou una escola de tipus tradicional, adreçada a fills i filles de famílies necessitades, amb condicions d'hàbitat precàries, però que amb el seu funcionament intentà compensar les greus mancances d'escolarització infantil de la ciutat. Alexandre Galí en parla en la seva *Obra completa*:

Les Escoles que van funcionar en aquells locals no foren ni pitjors ni millors que les que s'estilaven arreu de Barcelona. Nosaltres recordem haver-hi vist una classe de pàrvuls trista i freda, amb una graderia plena d'un eixam innombrable de criatures.³⁶

36. Alexandre GALÍ, *Ensenyament primari, segona part*, llibre II, Barcelona, Fundació A. G., 1979, p. 154.

No és fins a la mort de la fundadora —1916— que les escoles passen a formar part de la xarxa municipal, mitjançant un Patronat³⁷ creat el 18 de gener de 1918, i sota els criteris de la recent creada Comissió de Cultura, «atenent a les característiques de la barriada i a les exigències i orientacions de la pedagogia moderna».³⁸ Amb la reforma de l'edifici l'Ajuntament duplicà la cabuda de les tres escoles, amb un total de dos-cents deu alumnes, i les transformà en una escola graduada. Mitjançant concurs públic Artur Martorell accedí a la plaça de director i mestre de grau superior de nens, com també Carme Coma i Baixeres —mestra de pàrvuls—, Josep Juanola i Pujol —grau elemental de nens—, Antònia Aller i Castellví —grau superior de nenes— i Maria Codina i Relats, la que esdevingué anys més tard la muller de Martorell —grau elemental de nenes.³⁹

A les Escoles del Patronat Domènech, Martorell realitzarà la seva experiència escolar més reeixida, la seva etapa daurada com a mestre, a part dels assaigs creatius de director de colònies a Vilamar, Calafell, i a Turissa, Tossa de Mar. Allà innovarà portant a terme un plantejament escolar de transformació social mitjançant l'educació. Ell, com Ainaud o Estalella, creia que més que els materials i els mitjans, el que influïa perquè una escola fos renovadora pel que fa a llur plantejament i desenvolupament pedagògic eren els mestres i els seus recursos personals, en procurar que l'ensenyament es fonamentés en l'activitat personal de l'alumnat nascuda dels seus interessos espontanis:

L'escola no és l'edifici, ni l'abundor de mitjans, ni tan sols el medi ambient, sinó la persona del mestre. És d'ell que depèn que la seva escola sigui nova o vella, que sigui eminentment educativa i formativa o que es limiti a ser un magatzem de coneixements per anar endossant en el cervell dels seus alumnes.

Un dels principis de la nova educació és que el mestre cedeixi el lloc d'eix de l'escola a l'alumne, que sigui l'alumne l'agent actiu de la seva pròpia educació i que el mestre s'inhibeixi fins a quedar, moltes vegades, aparentment, al marge, tot deixant que l'alumne faci personalment les seves conquestes educatives. Ja no és el mestre qui explica lliçons, imposa el seu criteri, pronuncia discursos o fa sermons; no és el mestre el qui passa els seus coneixements als deixebles, sinó que és el qui

37. El Patronat Domènech era constituït per l'alcalde de Barcelona o un regidor que el representés, un capellà designat pel bisbat, el cap d'Inspecció Provincial de Primera Ensenyança, la directora de la Normal de Mestres, un representant de la família Domènech i dos pares, que assistien o haguessin assistit a les Escoles.

38. AJUNTAMENT DE BARCELONA, *Les construccions escolars de Barcelona*, Barcelona, Henrich i Cia., 1922, p. 198.

39. Josep GONZÁLEZ-AGÀPITO, *L'Escola Patronat Domènech: Cent anys d'història*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2001, p. 14; Artur MARTORELL, *Com realitzar pràcticament una escola nova*, p. 23-24.

prepara els camins, el qui impulsa els treballs, el qui insinua les direccions, encamina les descobertes, estudia les característiques i les possibilitats dels seus alumnes. Però com si no fa res. No és el mestre autoritari que, des de la tarima, domina olímpicament la classe. [...] La primera condició d'un bon mestre és aquest lliurament total, aquest amor a la seva professió, sense el qual tots els mètodes, totes les idees noves i els millors materials, resulten inoperants.⁴⁰

Es va formar a la mainada perquè fossin, per sobre de tot, uns bons ciutadans i unes bones ciutadanes, tal com postulava el pedagog John Dewey, l'iniciador de les escoles noves nord-americanes, l'any 1896, amb la fundació de la University Elementary School de Chicago. Dewey influí en el moviment de renovació pedagògica europeu, del nostre país i en Artur Martorell en concret. Per aquest motiu les seves classes les anomenava lliçons de civisme. Cada matí es dedicaven a llegir, així que entraven, uns fragments de diaris de Barcelona (*El Dia Gráfico*, *La Veu de Catalunya*, *La Publicitat*, etc.) buscant notícies de la ciutat, esdeveniments de l'exterior, notes judicials o bé dades meteorològiques, alguna informació que desvetllés un interès real en els alumnes. Alguns dels temes escollits foren: inauguració al Parc de Montjuïc d'un monument a Dant, una sessió a l'Ajuntament per a l'elecció de l'alcalde, la concessió d'unes beques de l'Escola Elemental del Treball, el moviment del port de Barcelona, un incendi, el viaducte de Vallcarca, un concert benèfic, etc.

El que pretenia Artur Martorell, per una banda, era descongestionar els programes d'escola, interrelacionant les matèries; això sí, prioritzant-ne les formatives —llenguatge i càlcul— per sobre de les informatives —la resta—; i per l'altra, treballar la comprensió i el raonament en l'alumnat, que, mitjançant una pluja d'idees en les sessions, els permetia fixar conceptes i corregir errors. Miraven d'acabar les classes amb una mena de conclusió, de corol·lari, amb la sana finalitat d'aconseguir ser una mica millors com a persones, més cultes i més útils com a ciutadans. No es pretenia redactar cap llei moral, sinó una lliçó que sortís espontàniament de l'ambient de debat. De cada sessió, se n'elaborava una ressenya, que per torns l'anaven fent tots els alumnes de la classe, i un altre dia la llegien i l'aproven o la modificaven, amb l'objectiu d'aconseguir la reacció de tots davant la lliçó realitzada. En els primers números del *Butlletí dels Mestres*, Martorell escriví alguns articles sobre la seva concepció pedagògica:

40. Artur MARTORELL, «Lliçons de civisme», *Butlletí dels Mestres*, núm. 5 (1 març 1922), p. 3.

Les lliçons de geologia, zoologia, botànica, física, química, estudis de l'home, estudis socials, història, art, etc., han de quedar relegades a un lloc secundari, i el que perdin en extensió, en hores, han de guanyar-ho en intensitat i en vitalitat.

No és que advoquem per bandejar aquestes ciències de l'escola, no és que siguem enemics de llur ensenyament: del que ens dolem és de la importància excessiva que se'ls ha dat, i reclamem que siguin deixades altre cop al lloc que els correspon guardant totes les jerarquies.

No és la simplificació a favor del mestre, la que demanem, sinó a favor de l'alumne; i per això volem que, ultra posar en el lloc que els pertoca les lliçons esmentades, es tingui cura de no oblidar tots aquells altres coneixements, aquells detalls que es donen en el fet social i en la vida mateixa dels infants, que s'escapen a tota disciplina, que no són ni geometria, ni càlcul, ni física, ni geografia, ni res del que hi ha classificat a l'escola, i que, no obstant, no es poden deixar desatesos i sense resposta en la tasca difícil i complicada de l'educació.⁴¹

L'ensenyament actiu també els portava a sortir sovint fora de l'escola, a conèixer *in situ* la realitat que no es trobava als llibres, o bé calia complementar-la o simplement viure-la en una exposició artística o en una excursió a les vernedes del riu Besòs; i és que el seu director era coherent amb el principi quinzè característic d'una Escola Nova:

En general, la base de l'ensenyament són els interessos espontanis del nen. L'actualitat de l'escola o de l'ambient, proporcionen activitats ocasionals que són molt importants en l'Escola Nova.⁴²

També es relacionaren amb gent de la cultura, com ara Apel·les Mestres, Jaume Carner, Bonaventura Gassol, etc., després d'haver llegit les seves obres. Respecte als llibres, Artur Martorell sempre tingué una preocupació pels pocs llibres infantils que llavors hi havia i sobretot pel seu contingut, per l'empobriment de les temàtiques que hi tractaven. Des de la seva funció de professor als Estudis Normals de la Mancomunitat procurà que la gent en prengué consciència, i anys més tard serà ell qui es comprometrà amb l'elaboració dels seus famosos volums de *Selecta de Lectures*.

Artur Martorell va crear una escola plena de vida, perquè els alumnes que en formaven part la vivien intensament, en un ambient de confiança i cordialitat entre els docents i els discent. Però no només vivien intensament l'escola, també la vida del barri de Gràcia, els successos de la seva ciutat, i amb una mi-

41. Artur MARTORELL, *Com realitzar pràcticament una escola nova*, p. 13.

42. Artur MARTORELL, *Com realitzar pràcticament una escola nova*, p. 13.

rada oberta al món des d'uns ulls plens de sentit d'observació i postulats crítics, i amarats alhora d'un profund sentiment de civisme i d'amor al seu país i a la seva llengua. I en un revista velografiada anomenada *Escola*⁴³ es recollia tot el seguit d'activitats que el centre organitzava, tant a dins com a fora de les aules. El llegendari Teodor Garriga, el popular locutor republicà, recentment desaparegut, de Ràdio Associació de Catalunya, en donà testimoni en commemorar-se el centenari del naixement del seu mestre:

Els nois i les noies que arribàrem a aquella nova escola procedíem gairebé tots de les llòbregues i tristes Escuelas Nacionales, la majoria establertes en pisos malsans, tristos i bruts, on el Sol hi entrava solament de biaix i on el principal mètode pedagògic era la temuda *palmeta*. [...]

Ell no podia transformar en savis aquell estol de nois i noies que havíem tingut uns inicis deficients en la nostra educació escolar, però sí que podia, encara, crear bons ciutadans, i, sobretot, patriotes. I això és el que va fer.

Ens va fer descobrir el nostre país, la nostra identitat, els valors de la nostra cultura i, sobretot, a estimar fins a l'infinit la nostra llengua. [...]

Cada matí ens llegia fragments de la premsa escrita en català. Al poc temps d'iniciades aquelles lectures, molts nois i noies arribaven a l'escola amb La Publicitat o La Veu de Catalunya sota l'aixella. [...]

Ben sovint he dit que si els meus pares em varen donar la vida, qui va formar-me com a home, com a ciutadà, va ser Artur Martorell i Bisbal.⁴⁴

Cal destacar que va participar en la modernització de l'escoltisme al costat de mossèn Antoni Batlle i Mestre —el que va ser secretari del seminari-laboratori de pedagogia de la Mancomunitat—, que fou professor de l'Escola Normal de la Generalitat i que des de la seva tasca de col·laborador tècnic d'ensenyament primari i complementari, una vegada mort Ainaud, continuà la seva obra al capdavant de l'Assessoria Tècnica de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona fins a l'acabament de la Guerra Civil. I dins del redreçament nacional del nostre país, Artur Martorell esdevingué un clar referent en el moviment de renovació pedagògica iniciat a la dècada dels seixanta amb la creació l'any 1965 de la institució Rosa Sensat i la recuperació un any més tard de l'Escola d'Estiu.

43. A l'encapçalament de la revista, hi posava Escola. Arxiu de les Escoles Domènec de Barcelona. Era confeccionat pels alumnes i hi donaven molta importància a l'apartat efemèrides. El número 4, corresponent al mes de gener de 1921, va ser dedicat a la memòria d'Adela Domènec i constava de setze pàgines.

44. Teodor GARRIGA, «Les escoles del Patronat Domènec», a *Miscel·lània Artur Martorell: Un educador del nostre temps*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1995, p. 150.